

SAMODOSTATNOST HRVATSKOG POLJODJELSTVA

SELF-SUFFICIENCY IN CROATIAN AGRICULTURE

D. Kovačić, M. Božić

SAŽETAK

Temeljna zadaća u ovom istraživanju bila je utvrđivanje stupnja samodostatnosti najvažnijim poljodjelsko-prehrambenim proizvodima u Hrvatskoj, odnosno izrada bilanci hrane. Bilance pojedinih proizvoda i skupina proizvoda date su za razdoblja 1981.-85. i 1986.-90. te godine 1991. i 1992.

Visoka godišnja kolebanja u domaćoj proizvodnji i obimu vanjskotrgovinske razmjene zahtijevali su, također, izračun prosječnog stupnja samodostatnosti u višegodišnjim razdobljima. Zasebno su prikazani rezultati za petogodišnje predratno razdoblje i razdoblje 1991.-92. Prema izračunatom stupnju samodostatnosti u razdoblju 1986.-90. Hrvatska je bila suficitna krušnim žitima, kukuruzom, goveđim i mesom peradi, duhanom i vinom. Potrošnja ostalih važnijih poljodjelskih proizvoda bila je veća od domaće proizvodnje, pa se manjak nadoknađivao iz uvoza i/ili iz nekadašnje međurepubličke razmjene. Unatoč osjetnom padu potrošnje u ratnom razdoblju (1991.-92.) porast samodostatnosti pojedinih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda bio je razmjerno nizak. Rezultate ovog istraživanja moguće je rabiti kao podlogu u određivanju kratkoročnih i dugoročnih ciljeva i zadaća hrvatske agrarne politike.

Riječi natuknice: poljodjelstvo, bilance hrane, samodostatnost, Hrvatska

UVOD

Poljodjelstvo predstavlja jednu od temeljnih grana u okviru gospodarstva neke zemlje. U mirnodopskim uvjetima poljodjelska proizvodnja trebala bi biti dostatna da zadovolji domaću potrošnju, turističku potrošnju i izvoz. Naravno, u mjeri u kojoj je to gospodarski i politički opravdano. U izvanrednim uvjetima¹, razina poljodjelske proizvodnje trebala bi biti dostatna da podmiri potrebe stanovništva za strateškim proizvodima².

¹ ratno stanje, politička blokada zemlje, veće elementarne nepogode itd

² brašno, masti, šećer, meso, mlijeko u prahu

Iz mirnodopskih i izvanrednih funkcija poljodjelstva proizlaze i ciljevi agrarne politike. Međutim, temelj za kreiranje agrarne politike su pouzdane obavijesti. Za planiranje dugoročnog razvoja proizvodnje i potrošnje hrane, isto kao i za donošenje operativnih mjera za uspostavljanje tržišne ravnoteže, potrebne su i obavijesti o opskrbljenosti tržišta. Radi dobivanja ovih obavijesti razrađena je metoda bilanciranja hrane. Ovom metodom primarno se utvrđuje da li je domaća proizvodnja dostatna da podmiri domaću potrošnju, odnosno utvrđuje se stupanj samodostatnosti pojedinih proizvoda unutar poljodjelstva.

Koliko nam je poznato, u Hrvatskoj je do sada objavljen samo jedan rad kojim se pokušalo dati cjelovitu proizvodno-potrošnu bilancu hrane za razmjerno kratko razdoblje (Grahovac, 1992). Postoje i primjeri bilanciranja pojedinih poljodjelskih proizvoda (Kovačić, 1993) kao i bilanciranja na razini pojedinih regija (Kolega i ostali, 1992) ili aglomeracija u Hrvatskoj (Kero i ostali, 1990).

Držimo da za ovakvo stanje postoje najmanje dva razloga. Prvo, nepotpuni statistički podaci otežavaju sastavljanje bilanci. Drugo, poljodjelstvo nije bilo u središtu političkog i gospodarskog zanimanja. S pravom se može zapitati - na temelju čega se do sada kreirala agrarna politika u Hrvatskoj? Postoji samo jedan odgovor. "Metodom" pokušaja i pogrešaka. Koliko je to štetno najbolje svjedoči današnje stanje u poljodjelstvu Republike Hrvatske.

Navedeno nas je potaknulo na višemjesečni rad čije je rezultate proizvodno-potrošne bilance hrane u Republici Hrvatskoj (1981.- 92.) prenosimo u nastavku članka.

ZNAČENJE BILANCIRANJA I METODOLOŠKA OGRANIČENJA PRI IZRADI HRVATSKIH BILANCI

Poznato je da rezultati bilanciranja predstavljaju temelj u oblikovanju agrarne politike većine zemalja u svijetu. Osim toga, metoda bilanciranja rabi se i za utvrđivanje opće razine potrošnje hrane, odnosno energetske i biokemijske obilježja u prehrani. Poznavanje bilanci nužno je također u istraživanju za potrebe tržišta (marketinga) u poljoprivredi.³

Metodologija u izradbi bilance je jednostavna. Prema FAO metodologiji shema bilance sastoji se od 12 čimbenika. Temeljno je da se ukupna proizvodnja pojedinog proizvoda u jednoj godini saldira s veličinom vanjskotrgovinske razmjene i

³ Da bi se uspješno kvantificirali budući proizvodni kapaciteti, odnosno visina novih ulaganja na razini poduzeća potrebno je ispravno prognozirati budući potencijal tržišta. Polazišna točka u ovim prognozama su rezultati proizvodno-potrošne bilance za pojedine proizvode.

zaliha. Potom se od ukupno raspoloživih količina oduzmu gubici, stočna hrana, prerada i stupanj ekstrakcije. Dobivena veličina predstavlja raspoložive količine za neto potrošnju. Ova veličina dijeli se prisutnim brojem stanovnika u zemlji i dobiva se potrošnja per capita. Naravno, bilance svih proizvoda ne uključuju sve čimbenike⁴.

Kakvoća bilance ovisi o kakvoći pokazatelja na temelju kojih se sastavlja. Najveći problem u sastavljanju bilanci hrane za Republiku Hrvatsku, u razdoblju do osamostaljenja, predstavlja veličina međurepubličke razmjene (unutar bivše SFRJ) koja nije statistički praćena. S tom veličinom potrebno je korigirati saldo vanjskotrgovinske razmjene jer ona znatno mijenja sliku samodostatnosti Hrvatske pojedinim poljodjelsko-prehrambenim proizvodima.

Drugu veliku poteškoću predstavlja nemogućnost dobivanja podataka o zalihama. Stoga se u analizi pošlo od toga da su one stalna veličina, što, s obzirom da je riječ o prosjeku višegodišnjih bilanci, nije daleko do istine.

U razdoblju nakon g. 1991. nekadašnja međurepublička razmjena registrira se u službenoj statistici kao izvoz i uvoz. Time je znatno olakšan posao sastavljanja bilanci. Međutim, bilo je potrebno obaviti bilanciranje i za razdoblje prije toga. Naime, obim proizvodnje, robni tokovi i potrošnja značajno su smanjeni u razdoblju 1991.-92. Uzrok su ratna razaranja i pad kupovne moći domaćeg stanovništva. Zbog toga, rezultati bilanci za g. 1991. i g. 1992. nisu dostatan analitički materijal.

Obim međurepubličke razmjene u godinama između 1981. i 1990. dobiven je saldiranjem ukupne ponude i ukupne potrošnje. Pozitivni saldo znači da je Hrvatska bila suficitarna u međurepubličkoj razmjeni a negativni da je bila deficitarna.

Ukupna ponuda dobivena je saldiranjem proizvodnje i vanjskotrgovinske razmjene. Ukupna potrošnja dobivena je zbrajanjem ukupne potrošnje u domaćinstvu, potrošnje velikih potrošača, potrošnje u ugostiteljstvu i turizmu, potrošnje u industriji⁵, reproduktivne potrošnje i gubitaka.

Ukupna potrošnja u domaćinstvu izračunata je množenjem potrošnje u domaćinstvu per capita i broja prisutnih stanovnika u zemlji. Potrošnja u domaćinstvu per capita preuzeta je iz anketa o osobnoj potrošnji provedenih na povećanom uzorku.

⁴ Analizom je obuhvaćeno više od 50 poljodjelskih proizvoda pri čemu su obavljena neka logična agregiranja radi dobivanja pojedinih zbirnih bilanci (primjerice suncokret, soja i uljana repica prikazani su pomoću bilance biljnih ulja).

⁵ Osim za potrebe proizvodnje onih proizvoda čija je potrošnja uključena u neki od ostalih vidova potrošnje.

Za sve ostale elemente potrošnje postoji također odgovarajuća statistička podloga s izuzetkom turističke potrošnje. Ona je procijenjena na temelju izračuna potrošnje uvjetnih stanovnika tijekom cijele godine. Pri tome je izuzeta znatna količina turističke potrošnje ugostiteljstva.

BILANCE VAŽNIJIH POLJOPRIVREDNO - PREHRAMBENIH PROIZVODA U RAZDOBLJU 1981-1992.

Pšenica i raž. Odmah valja reći da je udio raži u proizvodnji brašna (odnosno kruha) u Hrvatskoj neznatan. Međutim, s obzirom da su u ukupnoj potrošnji krušnih žita ove dvije kulture praktički jedine to je za njih napravljena zajednička bilanca.

Proizvodnja krušnih žita tijekom 80-tih, kao i u g. 1991. obilato je premašivala potrebe domaćeg tržišta. Otuda i visok suficit u nekadašnjoj međurepubličkoj razmjeni. Zajedno s vanjskotrgovinskim saldonom, on je u razdoblju 1986-91. bio prosječno viši od 270 tisuća tona. Raspoložive količine za neto potrošnju u tom razdoblju bile su oko 133 kg per capita što je bilo za oko 7 kg manje nego u razdoblju 1981-85.

S obzirom na veliki pad proizvodnje u g. 1992. (rat, nezasijane površine, suša), raspoložive količine su smanjene na manje od 82 kg. Potrebno je reći da u tu bilancu ne ulaze količine iz humanitarne pomoći što je donekle čini manje pouzdanom.⁶

Kukuruz. U Hrvatskoj se, kao i posvuda u svijetu, kukuruz sve manje koristi u neposrednoj prehrani stanovništva, međutim, prirodna proizvodnja kukuruza još uvijek prevladava premda onaj dio proizvodnje koji se koristi kao stočna hrana u robnom dijelu stočarske proizvodnje, u suštini ima karakter (međufazne) robne proizvodnje (Grahovac, 1992).

S obzirom da ne postoji statistička podloga za procjenu nekadašnje međurepubličke razmjene, izračunat je stupanj samodostatnosti utvrđivanjem raspoloživih količina na temelju salda proizvodnje i obima vanjskotrgovinske razmjene. Budući da je uvoz bio viši od izvoza samo u 1990. g. razumljivo je da je prosječna

⁶ Zbog toga je u svim bilancama za godinu 1992. potrošnja domaćeg stanovništva potcijenjena za nekoliko postotaka. No, treba znati da je broj stanovnika u Hrvatskoj u 1991-92. bio viši od onog prema službenom popisu. Novopridošli iz susjedne BiH je oko 270 tisuća, ali je određen broj ljudi i napustio Republiku Hrvatsku. Računa se s nešto više od 100 tisuća ne uzimajući u obzir prinudna migratorna kretanja unutar Hrvatske. Dakle, ako se uzme u obzir da su se svi stanovnici sa stalnim boravkom izvan Hrvatske hranili isključivo na temelju humanitarne pomoći (što nije sasvim točno) još uvijek je znakovit dio humanitarne pomoći bio raspoloživ za prehranu domaćeg stanovništva. Koliko je to, nemoguće je točno utvrditi.

Proizvodno - potrošna bilanca pšenice i raži u Hrvatskoj
Wheat and rye balance - sheet in Croatia

Tablica 1
Table 1

Godine Years	Proizvodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena* Inter republic trade*	Raspo- ložive količine Available	Ishrana stoke Cattle feeding	Sjeme Seed	Gubici** Losses**	Ljudska hrana Human food	Potrošnja u kg/stan. Per capita consumption, kg	
										bruto gross	neto net
1981-85	1184508	511	34731	180451	1038277	59225	86408	47380	845263	182.3	140.3
1986-90	1350750	98426	11264	239633	1023955	67538	90039	54030	812348	171.8	132.3
1991	1509694	76122	0	143780	1289792	75485	90849	286842	836617	174.9	134.6
1992	664088	79982	4581	-	588687	6641	47282	26564	508200	105.9	81.6

Napomena: Podaci o proizvodnji u 1992. procijenjeni su u DZS RH za područje pod cjelovitom kontrolom hrvatskih vlasti (osim na tablicama 5 i 6)

* procjena međurepubličke razmjene na osnovi metode bilanciranja i intervjua eksperata

** za 1991. pribrojena je procijenjena ratna šteta kao i u svim ostalim bilancama

Note: Production for 1992 has been estimated in Croatian statistical bureau for areas that are under full control of Croatian authorities (except tables 5 i 6)

* Former inter republic trade has been estimated on the basis of balance sheet method and experts interview

** Estimated war damage has been added for 1991 (The same has been applied to all other balance sheets)

Izvor: Pri izradi svih bilanci na tablicama od 1 do 10 rabljene su statističke publikacije, priopćenja i tablogrami DZS RH iz razdoblja 1981-1992. Podloga za izračunavanje reprodukcije potrošnje, gubitaka i stupnja ekstrakcije predstavljaju publikacija Bilanci i potrošnja poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, Beograd 1965., SZS uz korekcije domaćih eksperata (za pojedine skupine proizvoda) s Agronomskog fakulteta u Zagrebu

Source: For all balance sheets (tables 1-10) primarily documentation of regular state statistic for period 1981-1992 has been used. Reproductive consumption, losses and extraction degree standards have been taken from publication "Balance sheets and consumption of agricultural products", FBS SFRY, 1965 with corrections (if necessary) of experts from Faculty of Agronomy, Zagreb.

Tablica 2
Table 2

Proizvodno - potrošna bilanca kukuruza u Hrvatskoj
Maize balance - sheet in Croatia

Godina Years	Proizvodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena Inter republic trade	Raspo- ložive količine Available	Ishrana stoke Cattle feeding	Ind. prerada (st. hrana) Processing for feeding stuffs	Sjeme Seed	Gubici Losses	Ljudska prehrana* Human consumption*	
										ukupno total	kg/stanov. kg/per capita
1981-85	2525068	126777	56	-	2398347	2110545	556687	25550	126253	135998	29.33
1986-90	2226626	194977	82287	...	2113936	1881403	554394	22905	126253	83375	17.63
1991	2387533	56525	13603	...	2344611	1758458	373425	21968	501382	62803	13.13
1992	1357663	156005	3552	..	1205210	1072637	..	16659	66893	49021	10.22

* uključeni prehrambena industrija i industrija pića / food and alcohol industry included
Izvor: isti kao na tablici / Source: the same as in table 1

samodostatnost u oba razdoblja prošlog desetljeća bila viša od 100. Unatoč osjetnog pada proizvodnje u 1992. g. prosječna je samodostatnost i u ratnom razdoblju (1991-92.) ostala praktički ista (nešto viša od 105).

Međutim, raspoložive količine za ishranu stoke kao i za ljudsku prehranu bivale su sve manje. Tako je potrošnja per capita (uključeni prehrambena industrija i industrija alkoholnih pića) s nekadašnjih 29 kg (Ø 1981-85.) pala na manje od 12 kg u razdoblju 1991-92. Istodobno su raspoložive količine za ishranu stoke smanjene za jednu trećinu (sa 2.11 na 1.42 milijuna tona).

Industrijsko bilje. Od industrijskog bilja koje se posredno koristi u ljudskoj prehrani najveće značenje imaju šećerna repa i uljarice. Kod bilance šećerne repe vanjskotrgovinska razmjena šećera je iskazana kao primarna sirovina. Bjelodano je da proizvodnja šećerne repe u Hrvatskoj ne podmiruje domaće potrebe. Međutim, raspoložive količine šećera u ratnim godinama (oko 39 kg per capita) čak su bile i nešto više nego tijekom 80-tih (tablica 3).

Temeljni razlog je iznimno visok uvoz šećera (i šećerne repe) što je nekad s obzirom na uvozna ograničenja bilo nezamislivo. Za potrošnju šećera u Hrvatskoj tijekom godine značajan je veliki skok potražnje u jesen, u doba domaće prerade voća (posebice proizvodnje vina).

Tablica 3 Proizvodno-potrošna bilanca šećerne repe u Hrvatskoj
Table 3 Sugar-beet balance-sheet in Croatia

tona / tons

Godine Years	Proizvodnja Production	Izvoz* Export*	Uvoz* Import*	Međurep. razmjena* Inter republic trade*	Raspolo- žive količine Available	Potrošnja šećera ** Sugar consumption**	
						Ukupno Total	kg/stanov. kg/per capita
1981-85	1263830	25350	235679	39226	1434933	172192	37.13
1986-90	1157825	48317	132565	-164926	1407000	168840	35.71
1991	1244439	180192	581188	...	1645435	197452	41.27
1992	525105	311657	1262751	.	1476199	177144	36.93

Napomena: stupanj ekstrakcije - 0.12 / *Note:* extraction degree - 0.12

* Uključivo šećer preračunat u šećernu repu / * Included sugar shown as sugar-beet

** Uključivo šećer za industrijsku namjenu (alkohol i sl.)

** included sugar for industrial purposes (alcohol and similar)

Izvor: isti kao na tablici 1 / *Source:* the same as in table 1

Od svih poljoprivrednih proizvoda kojima ekološki uvjeti dopuštaju proizvodnju u Hrvatskoj, uljarice ostvaruju najniži stupanj samodostatnosti. Istina, značajan dio proizvodnje ulja hrvatskih uljara popunjavao je nekadašnje "savezne rezerve" ili bio namijenjen za potrebe velikih potrošača u bivšoj SFRJ (vojska i sl.). Proizvodnja biljnih ulja u Hrvatskoj na temelju domaće proizvodnje uljane repice, suncokreta i soje bila je u razdoblju 1986-90. oko 42000 t. Istodobno su raspoložive količine bile više od 60000 t. Razliku je predstavljao negativan saldo iz vanjskotrgovinske i međurepubličke razmjene. Potrošnja ulja, per capita, pala je u 1991-92 na točno 10 litara što je za oko 3.2 l manje od prosjeka u 80-im (tablica 4).

Tablica 4 Proizvodno-potrošna bilanca biljnih ulja u Hrvatskoj
Table 4 Vegetable oils balance-sheet in Croatia

tona / tons

Godine Years	Proizvodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena Inter republic trade	Raspoložive količine Available	Potrošnja kg/stan. Consumpt. kg/per capita	Broj stanovnika Population
1981-85	29034	38	31740	-530	61266.0	13.21	4637531
1986-90	41797	3240	21420	-1979	61955.6	13.10	4728748
1991	29615	10899	15051	...	33767.0	7.06	4784265
1992	27407	3865	38466	..	62007.1	12.93	4796913

Napomene: Suncokret, uljana repica i soja iskazani kao biljna ulja; nije uključeno maslinovo ulje

Notes: Sunflower, rapeseed and soya bean have been expressed as vegetable oils; olive oil not included

Izvor: isti na tablici 1 / *Source:* the same as in table 1

Meso. Najveće značenje u potrošnji mesa u Hrvatskoj ima svinjsko meso (tablica 5). Razmjerno dobro razvijeni preradbeni kapaciteti, u razdoblju prije rata osiguravali su značajan devizni priljev od izvoza prerađevina. Jedna od najvrednijih stavki hrvatskog poljoprivrednog izvoza, uopće, tijekom 80-tih, bio je izvoz konzervirane šunke. Valja reći da se u drugom dijelu 80-tih taj izvoz temeljio na visokom uvozu živih svinja iz bivšeg DDR-a i Mađarske. U razdoblju prije toga bio je prisutan iznimno visok deficit u nekadašnjoj međurepubličkoj razmjeni. Prosječan stupanj samodostatnosti svinjskim mesom u razdoblju 1986-90. bio je 80%. On je u ratnim godinama nešto povećan ali su raspoložive količine za potrošnju skoro prepolovljene. S više od 41 kg per capita potrošnje u razdoblju 1981-85. (uključivo i prerađevine) došlo se na oko 23 kg u razdoblju 1991-92.

Proizvodno-potrošne bilance mesa u Hrvatskoj
Meat balance-sheets in Croatia

	Godine Years	Prirast žive vage Live- weight increase	Proizvodnja mesa Meat production	Izvoz Export	Uvoz Import	Među repub. razmjena republic trade	Raspoloživo za potrošnju Available for consumption		Potrošnja* kg/stan. Con- sumpti- on* kg/per capita
							ukupno total	ind. prerada processing	
Goveđe meso Beef	1981-1985	145840	94796	20481	5305	1843	77777	22552	16.77
	1986-1990	133268	86624	27792	23442	116	82159	19985	17.37
	1991	75730	49225	19097	26227	...	56355	18494	11.78
	1992	89084	57905	25320	28223	...	60808	...	12.68
Svinjsko meso Pig meat pork	1981-1985	264000	134640	6256	1456	-60695	190534	54822	41.09
	1986-1990	257600	131376	6058	26038	-12770	164126	45905	34.71
	1991	185236	96323	4394	14401	-11493	117823	34143	24.63
	1992	184412	95894	1257	14119	...	108756	...	22.67
Meso peradi Poultry	1981-1985	105934	79570	5037	372	-5703	80609	7963	17.38
	1986-1990	116261	86248	4075	1019	9332	73860	7122	15.62
	1991	97571	71227	2514	2911	1866	69757	8570	14.58
	1992	96141	70183	112.38	12019	...	70964	...	14.79
Ovčje meso** Sheep meat**	1981-1985	11140	5347	182	0	-3414	8580	...	1.85
	1986-1990	11854	5690	175	151	-2628	8295	-	1.75
	1991	5653	2713	15	228	-1300	4226	...	0.88
	1992	8192	3932	22	1102	...	5012	...	1.04

Napomene: Veličine izvoza - uvoza, međurepubličke razmjene i potrošnje agregirane su i iskazane kao svježe meso; podaci o proizvodnji ne uključuju procjenu proizvodnje društvenog sektora na području zahvaćenom oružanim sukobima / *Notes:* Export, import and inter-republic trade of live cattle have been aggregated and expressed as dead weight meat production figures do not include large-scale public farms production in the war-areas in Croatia * uključivo i prerađevine /* including meat products - ** u vrijednosti vanjskotrgovinske razmjene uključene i neznatne količine kozjeg mesa / ** international trade also includes negligible amounts of goat meat

Izvor: isti kao na tablici 1 / *Source:* the same as in table 1

Ratna su razaranja učinila velike štete i u hrvatskom govedarstvu. Nekad izrazito suficitna goveđim mesom (posebice u prvoj polovici 80-tih) Hrvatska je danas prisiljena znatne količine domaćih potreba namiriti iz uvoza. Prosječan uvoz u razdoblju 1991-92. bio je oko 27 tis. tona (uključivo i živa stoka) što je bilo čak nešto više od 50% ukupne domaće proizvodnje goveđeg mesa. Međutim, Hrvatska je istodobno zadržala visoku razinu izvoza (oko 22 tis. t). S obzirom da su se i tada izvozile visokokvalitetne kategorije junećeg mesa, njihov nedostatak na domaćem tržištu bio je vrlo primjetan. Potrošnja per capita, na osnovi pokazatelja iz bilanci, pala je sa 17 kg tijekom 80-ih na nešto više od 12 kg u razdoblju 1991-92.

Proizvodnja mesa peradi najmanje je osjetila ratne posljedice. Razlozi su u razmještaju proizvodnih punktova (uglavnom izvan domašaja oružanih sukoba) i razmjerno lakšem organiziranju proizvodnje. To je jedina vrsta mesa čija je proizvodnja u razdoblju 1991-92. bila dostatna za podmirenje domaće potražnje. Predmnijeva se da će, s obzirom na nemogućnost brze obnove u svinjogojstvu i posebice govedarstvu, potražnja za mesom peradi vrlo porasti. Potrošnja mesa peradi u razdoblju 1991-92. bila je gotovo 15 kg po stanovniku što je samo za 1 kg manje nego u razdoblju 1986-90. kada je stupanj samodostatnosti bio 117%.

Mlijeko. Sukladno padu broja muznih krava došlo je i do velikog pada u proizvodnji mlijeka. U bilanci mlijeka nisu uključene količine ovčjeg i kozjeg mlijeka koje čine samo oko 2% ukupne potrošnje. Trend pada proizvodnje i potrošnje svježeg mlijeka tijekom 80-tih pratio je i pad potrošnje mliječnih proizvoda. Manje od 5% od ukupno raspoloživih količina svježeg mlijeka Hrvatska je u razdoblju 1986-90. namirivala s ostalih tržišta. U ratnim godinama taj udio je povećan na 10% i njega uglavnom čini uvoz trajnog mlijeka iz susjedne Slovenije.

Zajedno s prerađevinama, u razdoblju 1991-92. trošilo se oko 182 l mlijeka, što je za oko četvrtinu manje nego u razdoblju 1986-90 (tablica 6). S obzirom na pad kupovne moći uvoz mliječnih prerađevina osjetno je manji i to posebice u g. 1992. To je bio temeljni razlog što bilanca mliječnih prerađevina (iskazana u svježem mlijeku) pokazuje veći stupanj samodostatnosti u razdoblju 1991-92. u odnosu na drugu polovicu 80-tih (porast sa 76.1 na 79.6%).

Tablica 6 Proizvodno-potrošna bilanca mlijekau Hrvatskoj
Table 6 Milk balance-sheet in Croatia

tis. litara / thous. l

Godine Years	Proiz- vodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena Inter repub. trade	Raspolo- žive količine Available	Prerada mlijeka* Milk proces- sing*	Potrošnja svježeg mlijeka Fresh milk consumption	
							ukupno total	lit/stan. l/per capita
1981-85	1001174	3	7013	-13067	1021252	500798	520454	112.23
1986-90	956917	22	10642	-12362	979899	480137	499761	105.69
1991	748908	286	2382	-26277	777281	359473	417808	87.33
1992	687400	1362	54044	-	740082	344080	396002	82.55

Napomene: Proizvodnja mlijeka koje posiše telad nije uračunata; vanjskotrg. razmjena ne uključuje mlij. prerađevine; podaci o proizvodnji ne uključuju procjenu proizvodnje društ. sektora na području zahvaćenom oružanim sukobima

* prerada mlijeka uključuje izuzev industrijske i procjenu domaće prerade

Notes: Not included milk production consumed by calves; international trade does not include dairy products; Production figures do not include large-scale public farms production in the war-areas in Croatia

* Estimate of household processing also included

Izvor: isti kao na tablici 1 / *Source:* the same as in table 1

Povrće i krumpir. Bilanca povrća izvedena je iz pojedinačnih bilanci povrtnih kultura (izuzev krumpira) uz procjenu proizvodnje onih vrsta koje ne prati službena statistika. Najveće značenje u ukupnoj potrošnji povrća u razdoblju 1986-90. imali su kupus i kelj (20.4 kg), rajčica (13 kg), luk i češnjak (12.3 kg), dinje i lubenice (7.1 kg) te paprika s potrošnjom 6.9 kg per capita. Na ove povrtno kulture otpadalo je 74% ukupne potrošnje povrća u Hrvatskoj.⁷

Stupanj samodostatnosti svježim povrćem bio je približno isti u razdobljima 1986-90. i 1991-92. (između 88 i 90%). Međutim, došlo je do bitne promjene u robnim tokovima. Prijašnji visok deficit iz međurepubličke razmjene odmienu je iznimno povećan uvoz (posebice nakon 1989. g.).

⁷ Isto razmjerno značenje zadržano je i u 1991. g. s tim da je potrošnja, per capita, pala sa 81 na 64 kg.

Povrće se najvećim dijelom proizvodi na sitnim posjedima poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava uz visok stupanj prirodne potrošnje. Egzodus poljoprivrednika iz tradicionalnih proizvodnih područja odrazio se najviše na pad tržišne ponude krumpira. Međutim, s obzirom na neznatno značenje krumpira u vanjskotrgovinskoj razmjeni stupanj samodostatnosti bio je uvijek oko 100 (tablice 7 i 8).

Udio industrijske prerade krumpira u raspoloživim količinama za ljudsku potrošnju u predratnom razdoblju bio je samo 2%, a potrošnja per capita oko 67 kg.

Voće i grožđe. Bilanca voća je također zbroj pojedinačnih bilanci i procjene manjeg dijela proizvodnje koji nije statistički pokriven. Velike su razlike u bilancama kontinentalnog i južnog voća. Premda je u znatnom dijelu zemlje moguć uzgoj mediteranskih kultura, njihova proizvodnja nema odgovarajuću zastupljenost u ukupnoj proizvodnji voća.

Porast proizvodnje početkom 70-ih bio je posljedica početka roda velikih državnih voćnjaka podizanih nekoliko godina prije. Međutim, unatoč velikom padu, udio privatnog sektora je i zadnjih godina viši od dvije trećine. No s obzirom na diskriminatorne propise kojima se regulirala ponuda na tržištu državni sektor je stekao monopolnu poziciju. To je posebice bilo zamjetno u sistemu otkupa i nametnutih cijena privatnim proizvođačima. Zbog toga su velike količine voća (i povrća) završavale kao stočna hrana ili propadale na gospodarstvu.

Prodaja voća na tržnicama bilježi veliki porast tijekom 80-tih. Međutim, prodaju na tržnicama u velikoj je mjeri obavljao sloj nakupaca i švercera koji je iskoristivši rupe u zakonskim propisima ostvarivao ilegalni (neoporezovani) profit na račun kako proizvođača tako i krajnjih potrošača. Pri tome je znatan broj nakupaca dolazio iz ostalih republika bivše SFRJ.

Veliki deficit kojeg je Hrvatska imala u međurepubličkoj razmjeni posljedica je dvaju čimbenika: nedostatne domaće proizvodnje i velikih zahtjeva preradbene industrije. Budući se dosta "oplemenjenog" voća izvozilo, to je izračunati stupanj samodostatnosti donekle podcijenjen (Božić, 1993).

Za kontinentalno voće taj stupanj je bio 76% u razdoblju 1986-90. a za južno voće 19%. U ratnim godinama, kod kontinentalnog voća je došlo do povećanja na 88%, a kod južnog do pada na 17%. Temeljni razlog je u tendencijama vanjskotrgovinske razmjene.

Ukupna potrošnja svježeg voća (bez prerađevina) bila je koncem 80-ih gotovo 49 kg per capita. Bilančni pokazatelji govore da je od toga 27% bilo

Proizvodno - potrošna bilanca povrća u Hrvatskoj
Balance-sheet of vegetables in Croatia

Godine Years	Proizvodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena Inter republ. trade	Raspo- ložive količine Available	Sjeme Seed	Stočna hrana* Cattle food*	Gubici Losses	Prerada** Proces- sing**	Potrošnja*** Consumption***	
										ukupno total	kg/stanov- niku kg/per capita
1981-85	429303	1350	242	-51373	479567	3058	30260	11958	47728	386564	83.36
1986-90	423279	6835	7419	-55299	479162	2619	28382	11970	54154	382036	80.79
1991	354941	1738	16997	-19101	389301	2263	12426	20349	49143	305120	63.78
1992	226559	3927	35531	-	258163	1628	7400	7664	35659	205813	42.91

* Procjena na osnovi intervjua eksperata / *Estimate on the basis of experts' interview

** Uključivo i procjena domaće prerade / ** Including home processing" estimate

*** Potrošnja svježeg povrća / *** Consumption of fresh vegetables

Izvor: isti kao na tablici 1 / Source: the same as in table 1

Proizvodno - potrošna bilanca krumpira u Hrvatskoj
Potato balance-sheet in Croatia

Tablica 8
Table 8

Godine Years	Proiz- vodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena Inter republ. trade	Raspo- ložive količine Available	Sjeme Seed	Stočna hrana* Cattle food*	Gubici Losses	Prerada Processing	Potrošnja** Consumption**		tona/tons
										ukupno total	kg/stanov- niku kg/per capita	
1981-85	710022	1744	433	-	708711	146860	142004	70871	4367	344608	74.31	
1986-90	635746	1509	2260	-	636498	142212	127149	63650	5859	297628	62.94	
1991	658150	2498	2854	-	658506	141318	85560	92191	4743	334695	69.96	
1992	479659	4233	4038	-	479464	109040	62356	47946	8437	251685	52.47	

* Procjena na osnovi intervjua eksperata / * Estimate on the basis of experts' interview

** Potrošnja proizvoda od krumpira nije uključena / Potato products consumption excluded

Izvor: isti kao na tablici 1 / Source: the same as in table 1

Tablica 9
Table 9

Proizvodno-potrošna bilanca voća u Hrvatskoj
Fruit balance-sheet in Croatia

	Godine Years	Proizvodnja Production	Izvoz Export	Uvoz Import	Međurep. razmjena Inter republ. trade	Raspolo- živo za potrošnju Available	Gubici Losses	Prerada* Processing*	Potrošnja ** Consumption**	
									ukupno total	kg/stanovn. kg/per capita
Voće, ukupno Fruit, total	1981-85	248557	23854	44858	-82622	352183	10565	99473	242144	52,21
	1986-90	229141	13652	72620	-63810	351919	10558	110367	230995	48.85
	1991	173455	3504	149402	-6668	326022	19561	71608	234853	49.09
	1992	182521	7411	55961	-	231071	6932	88652	135487	28.24
Grožđe Grapes	1981-85	433364	407	0	-74658	507615	10152	433951	63511	13.70
	1986-90	410565	106	299	-64290	475048	9501	405248	60299	12.75
	1991	426514	0	826	-19287	446627	26798	361268	58562	12.24
	1992	379808	24	4965	-	384749	7695	331423	45631	9.51

Napomena: "voće, ukupno" ne uključuje i masline / Note: "fruit, total" does not include grapes and olives

* uključivo procjena domaće prerade / * including "home processing" estimate

** potrošnja svježeg voća i grožđa / ** consumption of fresh fruit and grapes

Izvor: isti kao na tablici 1 / *Source:* the same as in table 1

Tablica 10
Table 10

Proizvodno - potrošna bilanca vina u Hrvatskoj
Wine balance-sheet in Croatia

tis. lit. / thous. l

Godine Years	Proizvodnja vina Wine production			Izvoz Export	Uvoz Import	Međure- pub. razmjena Inter republic trade	Raspolo- žive količine Available	Potrošnja vina Wine consumption		Ukupno lit/stanov. lit/per capita
	Polj. jedinice Farms	Industrija Manufac- ture	Ukupno Total					kućanstvo households	ugostit.* catering*	
1981-85	250220	57885	308105	26996	696	70429	211377	175154	36223	45.58
1986-90	233380	54346	287726	18488	5595	83104	191729	165700	26029	40.55
1991	195662	60286	255948	35874	8716	68126	160664	140876	19787	33.58
1992	205915	73207	279122	37042	24457	(91998)**	174539	152377	22162	36.39

* Uključivo potrošnja velikih potrošača. Za 1991. procijenjene količine ugostit. potrošnje u privatnom sektoru a za 1992. za oba sektora (private and public) for 1992

** Prijelazne zalihe / ** Stock changes

Izvor: isti kao na tablici 1 / Source: the same as in table 1

južno voće. U razdoblju 1991/92. udio južnog voća u potrošnji porastao je na više od 45% uslijed velikog pada domaće proizvodnje kontinentalnog voća (tablica 9).

Izrada bilance grožđa nužno zahtijeva i izradu bilance vina. Uz napomenu da se troši razmjerno malo svježeg grožđa u prehrani (oko 13% od ukupno raspoloživih količina) valja reći da je potražnja redovito bila viša od domaće proizvodnje. Ovo se posebice odnosi na industrijske proizvođače vina koji su velike količine jeftinog grožđa priskrbli izvan Hrvatske. Stoga je unatoč razmjerno visokoj potrošnji vina per capita u Hrvatskoj (\varnothing 43 l u razdoblju 1981-90.) znatan dio vina izvožen u ostale republike bivše SFRJ, kao i u druge zemlje (tablica 10).

ZAKLJUČAK

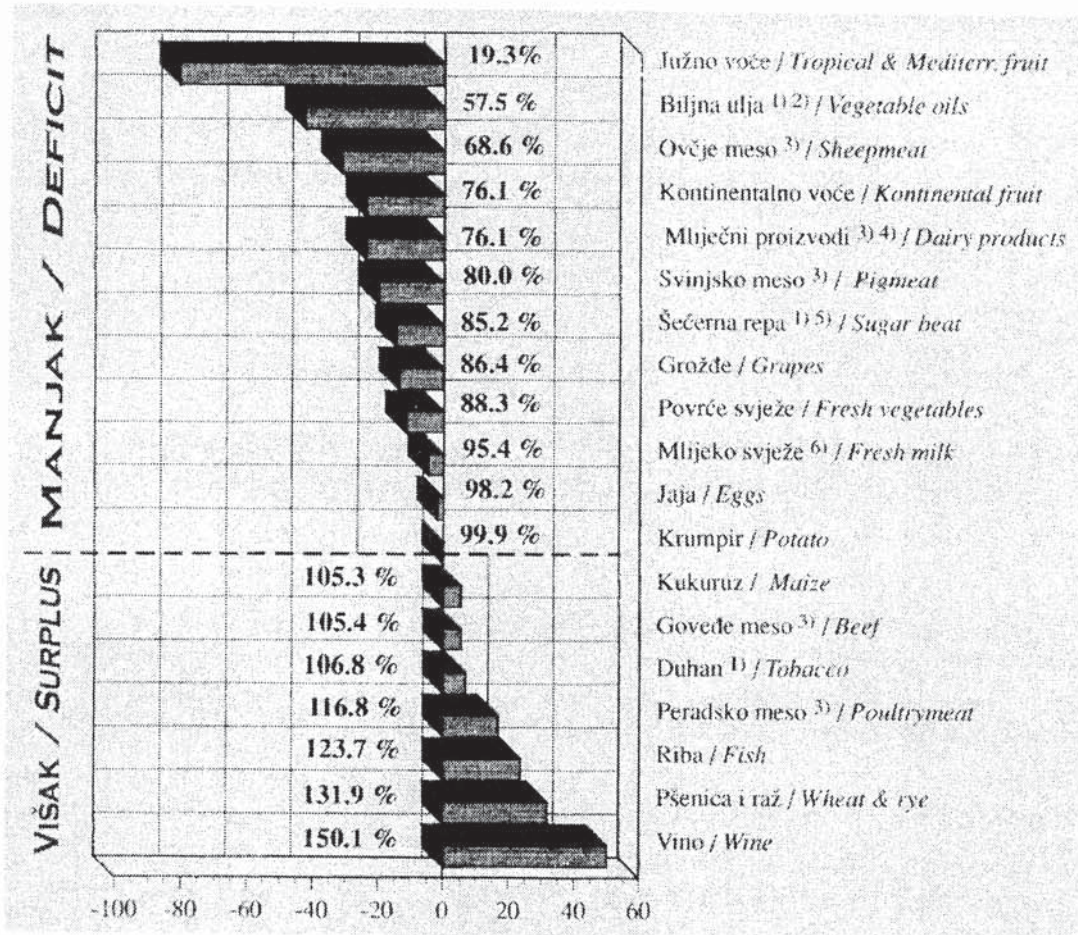
Usprkos postojanja prirodnih pogodnosti za razvoj poljodjelstva, u Hrvatskoj nedostaje znakovit dio poljodjelsko-prehrambenih proizvoda. Ovaj manjak domaće ponude nadoknađivao se većim dijelom iz uvoza (posebice mliječni proizvodi, južno voće i uljarice) a manjim dijelom iz nekadašnje međurepubličke razmjene (posebice povrće i kontinentalno voće).

Razmjerno je dosta proizvoda povećalo samodostatnost u razdoblju 1991-92. u odnosu na 1986-90. Temeljni razlog je smanjenje uvoza uslijed pada kupovne moći uvjetovane ratom. Međutim, kod mnogih proizvoda je unatoč povećanja, samodostatnost ostala na razini nižoj od 100 (biljna ulja, svinjsko i ovčje meso, mliječni proizvodi, svježe povrće, kontinentalno voće i grožđe). Uz već otprije nedostatnu proizvodnju šećerne repe, svježeg mlijeka i južnog voća, samodostatnost je i kod (nekad suficitnog) goveđeg mesa u razdoblju 1991-92. bila tek nešto viša od 91% (vidi grafikone 1 i 2).

U oba razdoblja Hrvatska je bila suficitna pšenicom i raži, kukuruzom, duhanom, mesom peradi i vinom. Razmjerno je malo značenje vanjskotrgovinske razmjene u prometu jaja i krumpira. Stoga je samodostatnost ovim proizvodima bila u oba razdoblja oko 100%.

Grafikon 1 Samodostatnost poljodjelskih proizvoda u Hrvatskoj u razdoblju 1986-1990.

Figure 1 Croatian self-sufficiency in agricultural products in 1986-1990

¹ Prosjek za razdoblje 1981-90. / Average for 1981-90

² Na temelju bilanci suncokreta, uljane repice i soje / On the basis of rapeseed, sunflower & soya bean balance-sheets

³ Vanjskotrgovinska razmjena prerađevina iskazana kao svježi proizvod / International trade of processed & canned meat expressed as carcass meat

⁴ Ekvivalent svježeg mlijeka / Fresh milk equivalent

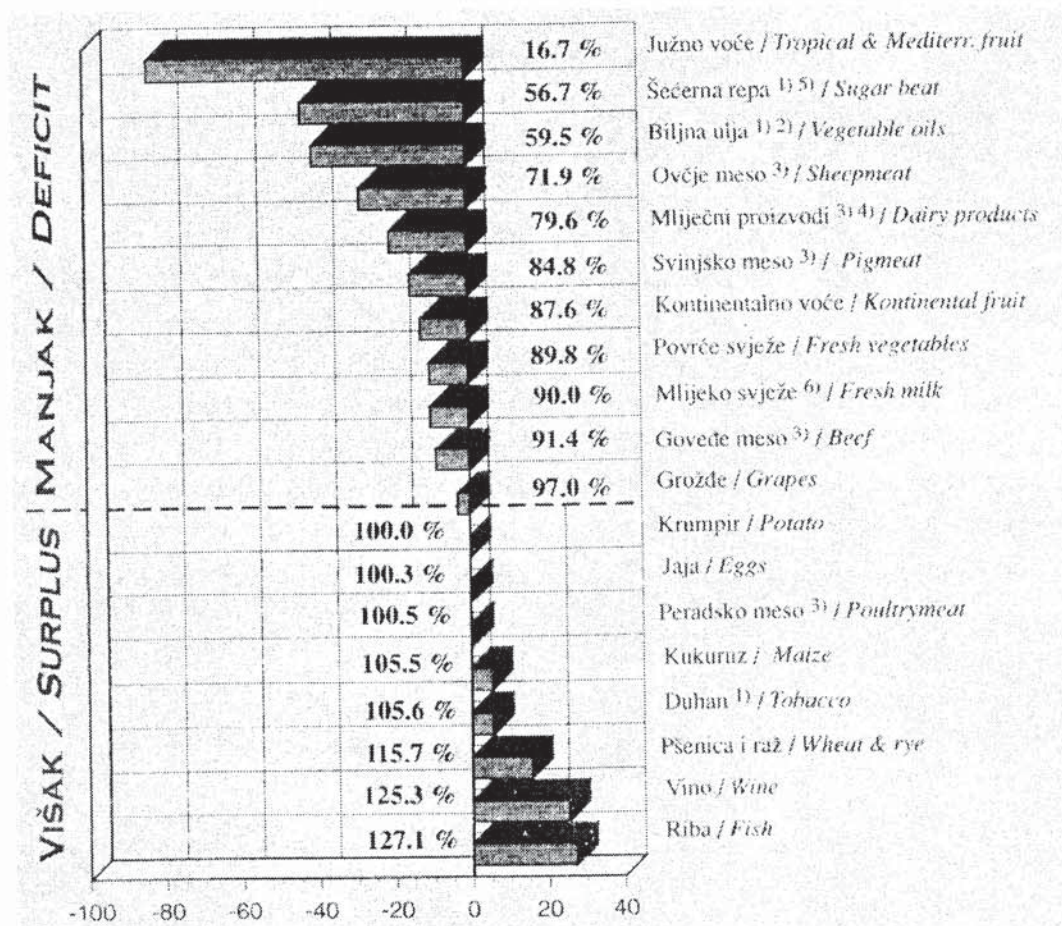
⁵ Šećer iz vanjskotrgovinske razmjene iskazan kao šećerna repa / International trade of sugar expressed as sugar beet

⁶ Bez količina utrošenih u preradi / Milk for processing not included

Izvor: Obrada autora na temelju bilanci pojedinih proizvoda / Source: Author's analysis on the basis of respective balance-sheets

Grafikon 2 Samodostatnost poljodjelskih proizvoda u Hrvatskoj u razdoblju 1991-1992.

Figure 2 Croatian self-sufficiency in agricultural products in 1991-1992

¹ Prosjek za razdoblje 1981-90. /Average for 1981-90

² Na temelju bilanci suncokreta, uljane repice i soje / On the basis of rapeseed, sunflower & soya bean balance-sheets

³ Vanjskotrgovinska razmjena prerađevina iskazana kao svježi proizvod / International trade of processed & canned meat expressed as carcass meat

⁴ Ekvivalent svježeg mlijeka / Fresh milk equivalent

⁵ Šećer iz vanjskotrgovinske razmjene iskazan kao šećerna repa / International trade of sugar expressed as sugar beet

⁶ Bez količina utrošenih u preradi / Milk for processing not included

Izvor: Obrada autora na temelju bilanci pojedinih proizvoda /Source: Author's analysis on the basis of respective balance-sheets

SUMMARY

Basic aim of this research was to determine self-sufficiency rate for most important foodstuffs in Croatia, i.e. to establish the Croatian food balance sheets. The balance sheets of particular products and group of products were made for periods 1981-85 and 1986-90 and for years 1991 and 1992.

High annual fluctuations in domestic production and international trade also made us calculate average self-sufficiency rate for several years. The results for the five-year prewar period and the period 1991-92 are shown separately. According to the calculated self-sufficiency rates for the period 1986-90 Croatia showed surplus in food grains, maize, beef and poultry meat, tobacco and wine. The consumption of other important foodstuffs was higher than the domestic production, and the deficit was compensated for from import or/and from former inter-republic trade. Foodstuff self-sufficiency increase in the war-period (1991-92) was relatively small in spite of considerable drop in consumption the results of this research may be used as the basis in determining short and long-term aims and tasks of Croatian Agricultural Policy.

Key words: agriculture, food balance-sheets, self-sufficiency, Croatia

LITERATURA

- Božić, M.** (1993): Analiza potražnje i potrošnje poljoprivrednih proizvoda u republici Hrvatskoj, parcijalna studija FAO projekta: TCP/CRO/2351 "Agricultural Sector Review", Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, Zagreb
- Grahovac, P.** (1992): Bilance poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Republike Hrvatske (1986.-1990.), Ekonomika poljoprivrede u suvremenoj Hrvatskoj II (zbornik radova), Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 5-26
- Kero, K. i ostali** (1990): Opskrba grada Zagreba poljoprivredno-prehrambenim proizvodima s aspekta djelatnosti komunalne opskrbe, Institut za ekonomiku i organizaciju poljoprivrede, Zagreb
- Kolega, A., Božić, M.** (1992): Izvoz poljoprivrednih proizvoda Republike Hrvatske, Poljoprivredno-znanstvena smotra, Vol. 57, br. 3-4, Zagreb, str. 475-490
- Kolega, A. i ostali** (1992): Hrana i prehrana u ratnim i poratnim uvjetima RH (regionalni projekt središnje Hrvatske Like i Gorskog Kotara i Hrvatskog primorja), Zavod za marketing u poljoprivredi, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Kovačić, D., Franić, R.** (1993): Bilanca jaja u Hrvatskoj za razdoblje od 1980-1990., Agromski glasnik br. 1-2/93, str. 73-80
- Starc, A.** (1983): Prehrana i odnosi proizvodnje i potrošnje prehrambenih proizvoda. Prilozi metodologiji istraživanja br. 3, Institut za ekonomiku i organizaciju poljoprivrede, Zagreb
- Tadić, D., Perović, V.** (1965): Bilansi i potrošnja poljoprivredno-prehrambenih proizvoda 1952.-1963., SZS Beograd

Tracy M. (1993): Food and Agriculture in a Market Economy, Agricultural Policy Studies, La Hutte, Belgium

FAO (1984): Food Balance Sheets 1979-81 Average, Rome, Italy

Adresa autora - Author's address:

mr. Damir Kovačić

mr. Miroslav Božić

Zavod za marketing u poljoprivredi

Institut za ekonomiku poljoprivrede

Agronomski fakultet

Primljeno: 12. 11. 1993.